

Татјана Марковић

**СПЕЦИФИЧНОСТ ДЕЛАТНОСТИ
ПЕВАЧКИХ ДРУШТАВА У МУЛТИЕТНИЧКИМ
СРЕДИНАМА: CASE STUDY О СРПСКИМ ПЕВАЧКИМ
ДРУШТВИМА У БАНАТУ У 19. ВЕКУ**

ABSTRACT

After the extensive migrations of Serbian people, since the end of the 17th century, majority of Serbian citizens lived outside the country. They settled territories of the Habsburg Monarchy, northern the rivers Sava and Danube. Their separation resulted in specific strategies for the unification of Serbian people, for establishing national state, national cultural and artistic life, that is, the national identity itself. The cultural-artistic institutions such as choral societies and reading-rooms had a very significant role in that process. This paper considers the work of those institutions through the case studies about the choral society which political, cultural, and artistic activities took place in the Habsburg Monarchy multi-ethnic environments, in towns in Banat, Pančevo and Veliki Bečkerek.

Key words: Habsburg Monarchy, Ottoman Empire, Vojvodina, multi-ethnic environments, Serbian choral societies, German choral societies, Banat – Pančevo, Veliki Bečkerek, national memory, national identity, education, Pančevačko srpsko crkveno pevačko društvo (Serbian church choral society in Pančevo), Pevačko društvo Zora u Beču (Choral society Zora/Aurora in Vienna), Groß-Becskereker Wochenblatt, repertory of the choral societies, choir music, Ujedinjena omladina srpska (United Serbian Youth)

На мапи Европе у 19. столећу доминирале су две империје сасвим различитог политичког и економског устројства и сасвим различитог културног профила, али истоветне по мултиетничком, мултирелигијском и мултикултуралном поретку – Аустријско царство (касније Аустроугарска) и Отоманска империја. У самом центру мапе, подељена између две империје, била је територија насељена српским становништвом, кроз коју је пролазила сама гранична линија. Та граница била је променљива, у зависности од војних успеха аустријске и отоманске војске. Освајање српских територија од краја 17. столећа довело је до појаве великих миграција српског становништва, које се повлачило пред турском војском, насељавајући области Хабзбуршке монархије, северно од Саве и Дунава. Прихватајући идеју Бенедикта Андерсо-

на (Benedict Anderson) да је сећање централна тачка у студијама национализма,¹ можемо рећи да је и српско национално сећање „архив губитка“, услед тога што су осећања губитка и потребе за опоравком била означена „дугим и трагичним наслеђем емиграције“.² Јер, управо су интелектуалци емигранти дали највећи допринос националној култури, утврдили национални језик, односно конституисали национални идентитет, упркос (често) недостатку разумевања у сопственој земљи. Утемељење националне културе у дијаспори било је карактеристично не само за српску заједницу, већ и за друге словенске народе који су живели у Хабзбуршкој монархији, захваљујући посленицима попут Доситеја Обрадовића и Вука Караџића, Јозефа Шафарика (Pavel Jozef Šafárik), Људевита Гаја, Валентина Водника, Франца Прешерна, Јана Колара (Jan Kolár), Јернеја Копитара и других.

С обзиром на чињеницу да је српски народ живео подељен између две тако различите империје какве су биле Аустријско и Отоманско царство, не само да је било неопходно осмислити додатне стратегије националног умрежавања у циљу превазилажења међудржавних граница, већ су постојале и разлике у схватању самог националног идентитета и борбе за његово остварење. Наиме, док су становници Хабзбуршке монархије – међу њима и они српске националности, посебно племићи и официри у царској војсци – цара сматрали својим владарем и односили се према њему с уважавањем, углавном не сматрајући да је овај став у израженијој супротности с подстицањем развоја српске културе,³ Срби из Србије су свој патриотизам исказивали као вид бескомпромисне борбе. Оба ова вида патриотизма и става према националном питању имала су одраза на организацију музичког живота, профил одређених институција везаних за музику, као и на репертоар српских певач-

¹ Benedict Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*, London. Verso, 1991.

² Цитат се односи на ирско национално сећање, миграције, емиграцију, како је то дефинисао James Fintan Lalor, према: Michael Mays, "A nation once again? The dislocations and displacements of Irish national memory", *Nineteenth-century contexts*, June 2005/2, 122.

³ Ова тврдња се може поткрепити бројним примерима. Нека овом приликом буде поменута иницијатива Српске православне црквене општине у Бечу, покренута маја 1908. С обзиром на чињеницу да је цар Фрањо Јосиф 1860. помогао оснивање ове општине и као њен највећи добротвор приложио 5000 форинти из државних средстава, 3000 форинти из средстава Черновичког религиозног округа, 1000 форинти из своје приватне благајне (види: Златна књига Српске православне црквено-школске општине у Бечу. Имена прилагача и добротвора, Архив Српске црквене православне општине Свети Сава у Бечу; у висини наведеног прилога сведочи чињеница да је следећи добротвор био краљ Милан, који је приложио 1000 форинти, затим Унион банка 500, маршал надвојвода Албрехт 300, кнез од Лихтенштајна 300 итд.), а и касније је помагао ову српску институцију, главна тачка дневног реда седнице одбора црквене општине била је „лубиларна прослава њег. величанства цара и краља Франца Јосифа I“. За прославу је био задужен Тодор племенити Стефановић Виловски, секретар. Одлучено је да се у част цара одржи свечана литургија потом банкет, као и да се оснује фонд за помоћ сиромашним члановима Српске православне црквене општине у Бечу, који би носио царско име. Види: Извод из записника седнице главног одбора Српске православне црквене општине, држане у Бечу 16/29. маја 1908, Архив Српске црквене православне општине Свети Сава у Бечу.

ких друштава. У складу с тим разумљива је чињеница да су српска певачка друштва систематски оснивана испрва у мултиетничкој средини Војводине, а затим су формирала веома разгранату институционалну мрежу – како све већом бројношћу, тако и на све ширем географском подручју. Мада попис свих места у којима су оснивана певачка друштва није сасвим потпун, на веома уверљив начин сведочи о разгранатости ове културне, социјално-политичке, па и уметничке мреже.⁴

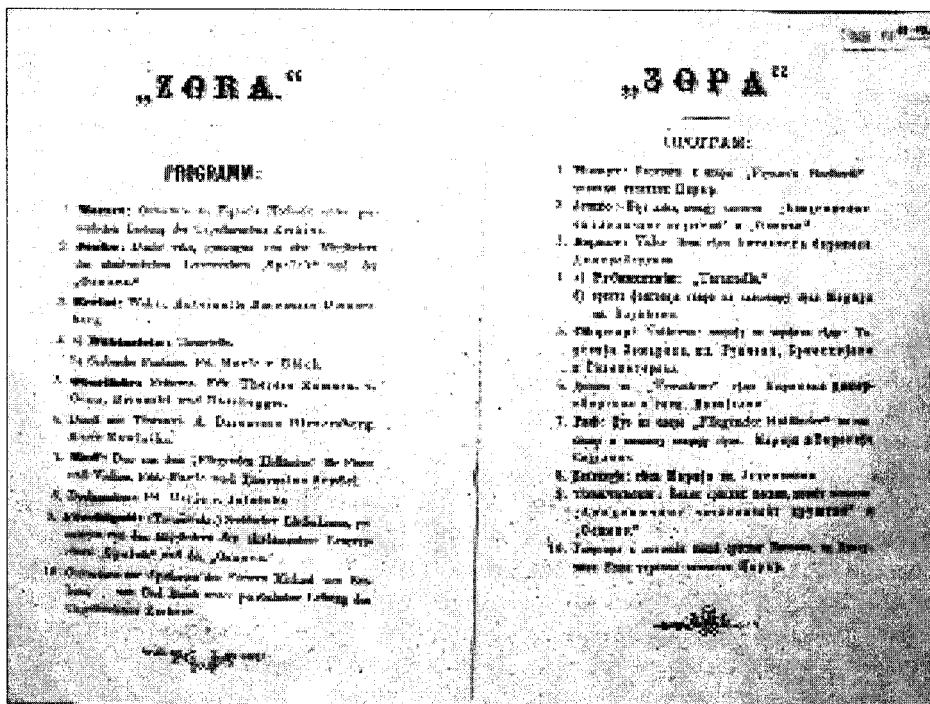
Чини се да су у превазилажењу географске подељености српског народа и покушајима општег уједињења најдалековидији били припадници либералне српске омладине, који су, у сарадњи с Владимиром Јовановићем, вођом Либералне странке у Србији, оформили Уједињену омладину српску, „једну од највећих организација у новијој српској и југословенској историји“,⁵ и то управо у Војводини, у Новом Саду, с мотом „Срби сви и свуда“. Штавише, годишње скупштине одржаване су у војвођанским градовима мултиетничког састава становништва (Нови Сад, Кикинда, Вршац), те је и Устав Уједињене омладине српске штампан како на српском, тако и на мађарском језику. Ова организација била је сачињена од шеснаест институција које су биле најпогодније за изузетно широк процес умрежавања – књижевних и певачких друштава, касније уз сарадњу са соколским (гимнастичким) друштвима. Међу њима је најзначајнију улогу имала *Зора (Aurora)*, певачко друштво српских студената у Бечу, заправо иницијатор оснивања Уједињене омладине српске.⁶ Чланови бечког певачког друштва су популарисали остварења српских стваралаца, изводећи их заједно са делима европских композитора, уз програме штампане на српском и мађарском језику.

Читава активност Уједињене омладине српске била је усмерена на просвећивање, политичко образовање српског народа, како би се борба за национално ослобођење поставила на шире основе и како би се национални идентитет утемељио, изградио и очувао и у мултиетничким срединама попут Војводине или, шире гледано, Хабзбуршке монархије.

⁴ Тако су, у назначеним деценијама, оснивана следећа певачка друштва: 1820–1830, Нови Сад; 1830–1840, Крагујевац, Нови Сад, Панчево, Будимпешта, Вршац, Котор; 1840–1850, Арад, Темишвар, Јегра, Велики Бечкерек, Сегедин, Земун, Осијек; 1850–1860, Београд, Неготин, Беч; 1860–1870, Нови Сад, Чаково, Велики Бечкерек, Рума, Ада, Суботица, Сремска Митровица, Шабач, Вуковар, Банатско Ново Село, Смедеревска Паланка, Зајечар, Земун, Бела Црква, Ковин, Пожаревац, Чуруг, Пожега; 1870–1880, Трстеник, Крушевац, Баваниште, Сомбор, Неготин, Крагујевац, Нови Сад, Сенмартон, Дубровник, Кикинда, Арад, Загреб, Ниш, Стари Бечej, Зајечар; 1880–1890, Ниш, Даљ, Велико Градиште, Врање, Ужице, Аранђеловац, Крагујевац, Велики Сенмиклуш, Сремски Карловци, Смедерево, Вршац, Мелени, Шид, Фоча, Павлиш, Јагодина, Лесковац, Винковци, Краљево, Тузла, Лозница, Алексинац, Томашевац, Приједор, Пирот, Делиблато, Долово, Сарајево. Према: Роксанда Пејовић, *Српско музичко извођаштво романтичарског доба*, Београд, Универзитет уметности, 1991, 21–22.

⁵ *Уједињена омладина српска*, Нови Сад, Београд, Матица српска, Историјски институт, 1968, 13.

⁶ Детаљаније о раду и организацији Уједињене омладине српске, види: Tatjana Markovic, "Political, cultural, artistic activities of the Ujedinjena omladina srpska as a case of networking", *Kakanien Revisited*, 2004/8, 1–5.

Програм певачког друштва „Зора“

Као што је напоменуто, одређене политичке околности, као што је разједињеност земље, одражавале су се и на културни, односно музички живот, те није необично да је могуће препознати готово истоветну политичко-културну стратегију и немачких студената неколико деценија раније: „У ослободилачком рату 1813. године немачка нација је устала да сачува свој понос и античке традиције, да спречи Наполеонов напредак, као и да освети раније поразе у Јени и Ауерштату 1806. Од 1806. до 1813. године дух Немачке почиње поново да се изграђује. Јохан Фихте (Johann Fichte) је одговор за немачке проблеме пронашао у националном образовању, користећи Песталоцијеву (Pestalozzi) идеју о култури интелекта, практичности и патриотизма. Познати 'Turnvater' Јан (Jahn) организовао је студенте немачких универзитета у патриотску националну силу посредством свог рада на гимнастици. Ватрени песник Ернст Арнт (Ernst Arndt) сматрао је да је највећа вредност нације у њеном заједничком језику и заједничком пореклу. (...) Почев од 1806, социјални и национални успон немачке нације одвијао се истовремено са развојем мушких хорова”.⁷ Дакле, као што се може тврдити и за мушка пе-

⁷ James M. Brinkman, "The German male chorus of the early nineteenth century", *Journal of research in music education*, Spring 1970/1, 17. Очигледно је да аутор нема права када тврди да:

вачка друштва у Србији, „немачки мушки хор постао је симбол уједињене Немачке преко повезаности са немачком песмом и као заступник социјалне и политичке промене“.⁸

Не само истоветни циљ, већ и свест о сродности пруске и српске стратегије у борби за уједињење имали су и културни посленици ангажовани како у раду Уједињене омладине српске, тако и у раду српских певачких друштава. Наиме, 9. и 10. јуна 1869. године одржана је свечаност поводом освећења заставе Вршачког српског црквеног певачког друштва, у форми сусрета неколико српских певачких друштава из Београда, Новог Сада, Панчева, Темишвара и Вршца. Поред овог свечаног концертног дела манифестације, одржан је и састанак посвећен питању стипендирања ученика музике и „потребама српске гласбене уметности“.⁹ Поменутом састанку присуствовали су изабрани председник скупштине, политичар Владимир Јовановић, потпредседник, хоровађа вршачког друштва Војтјех Хлавач (Vojtěch Hlaváč), књижевник Александар Сандић и други. Поредеши српска певачка друштва са пруским, Милан Јовановић из Београда изнео је мишљење да су певачка друштва „прилазила мало по мало својој задаћи, јер су прешла на праву српску основу. Тако је било и у Германији: мање песме саставиле су се у једну велику, која је постала песма за слободу. И нама треба песма за слободу, а да би се та песма саставила, нужно је позвати народ, да потпомогне већ постојећа певачка друштва и да ствара нова“.¹⁰

„Ширење и развој немачког мушког певаштва почетком 19. столећа представља јединствен историјски феномен“, с обзиром на традицију српског хорског певаштва. Исто, 16.

⁸ Исто.

⁹ Програм прославе: „Распоред за свечаност свештања заставе Вршачког српског црквеног певачког друштва на духове“, 9. јунија 1869.

Први дан

1. У 8 часова пре подне провод са заставом од певачке школе преко пијаче, дворском улицом у саборну цркву, где ће после службе Божје свештати застава. Затим:

- а) Говор председника
- б) Ударање клинаца
- в) Говор куме при предавању заставе председнику
- г) Реч заставника при примању заставе од председника
- д) Не дајмо се певају скупа све присутне п. дружине

2. У два часа после подне банкет.

3. У 8 часова у вече Беседа

Други дан

1. У 7 часова пре подне скупштина певача, где ће се већати:

- а) о начину, којим би се основала основица за стипендије гласбених ученика; и
- б) о потребама српске гласбене уметности и о начину њиховог подмирења

2. У 8 часова у вече: Сан на јави од Ј. Суботића и Лек од пуница позоришна претстава у почаст светковачима.

Сваки који на ову светковину доћи жели, може уз легитимациони лист нашег певачког друштва усљед пријаве с лађом или жељезницом амо и натраг за половину обичне цене путовати.

У Вршцу. Одбор“.

¹⁰ Панчевац, недељни лист за просветне и материјалне интересе, 22. јун 1869, год. I, бр. 11.

Дакле, као основни вид удруживања грађана, певачка и књижевна друштва била су изузетно бројна и веома значајна у процесу националног умрежавања, посебно у мултиетничким срединама каква је била Хабзбуршка монархија. О томе сведоче српска певачка друштва у градовима у Босни и по Војводини, на пример, посебно у Банату (попут Панчева или Зрењанина), те ћу се овом приликом посебно фокусирати на рад Панчевачког српског црквеног певачког друштва, уз компарације са делатностима српских певачких друштава из Великог Бечкерека/Зрењанина.

Када је Карловачким миром завршен аустријско-турски рат (1683–1699), Банат је остао унутар отоманских граница, али га је две деценије касније (1716) освојила аустријска војска, годину дана пре него што је освојила и Београд. Тада је назван Темишварски Банат и постао је један од краљевскихседа. Како је српском становништву привилегија цара Леополда омогућавала право на оснивање сопствене општинске управе, којом би руководио изборни кнез, у једно од банатских места, Панчево, током следећих година, досељавали су се Срби из околине Темишвара, те се демографска слика мењала.

Од 1794. године Панчево (Pantschowa) било је „војни граничарски комунитет, штабско место Немачко–банатске регименте.“¹¹ Управо у Панчеву основано је једно од најстаријих познатих српских певачких друштава, Панчевачко српско црквено певачко друштво (официјелна година оснивања је 1838). Несумњиво не случајно, ово друштво је својим називом било јасно одређено и у националном (српско), и у религиозном смислу (црквено, православно). Наведени подаци указују на неколико чињеница, кључних полазишта у овом раду: удруживање припадника исте националности у мултиетничком окружењу (као и у другим местима у Банату, састав становништва је подразумевао Србе, Немце, Мађаре, као и друге националности) имало је значајнију политичку, социјалну и културну него уметничку улогу; потом, наглашавана је везаност за православну цркву, у којој Друштво јесте певало у оквиру црквене службе, али се главни вид делатности одвијао изван цркве, на беседама у самом Панчеву, као и у другим местима. Управо у оквиру овог друштва рано се развила још једна линија активности: основана је позоришна дружина која је гостовала у београдском театру *Код Јелена*, изводећи комаде с певањем са изузетно популарним родољубивим песмама попут *Устај, устај Србине* Николе Ђурковића и Јосифа Шлезингера, названа „српском *Марсељезом*“; сам диригент Никола Ђурковић изводио је арије из италијанских опера, а основано је и педагошко музичко одељење.¹²

¹¹ „Унутрашњи опис“, архивски документ бр. 547/1851, према: Срећко Милекер, *Историја градова и градског развића у Банату*, Панчево, Историјски архив у Панчеву, 2004, 63.

¹² Једна од најобимнијих споменица посвећена је управо раду Панчевачког друштва, види: Миховил Томанл, *Споменица Панчевачког српског црквеног певачког друштва 1838–1938*, Панчево, Напредак, 1938.

У окружењу дефинисаном како поменути географско-војним положајем Панчева, тако и демографском сликом, делатност једног српског певачког друштва у овом граду имала је, разумљиво, тежину политичке активности. Према подацима из 1851. године, у Панчеву је живело готово 11.000 становника различите вероисповести, и то:

- 7573 православних,
- 3114 католика,
- 238 протестаната,
- 12 Јевреја;

различите националности:

- 6897 Словена,
- 3097 Немаца,
- 819 Румуна,
- 112 Мађара,
- 12 Јевреја,

као и различитих професија:

- 723 занатлијска и трговачка помоћника,
- 643 надничара,
- 568 земљорадника,
- 467 уметника и занатлија,
- 197 трговаца,
- 77 гостионичара,
- 59 слугу,
- 3 фабриканта.¹³

Занимљиво је упоредити дате податке са оним објављеним две деценије касније, када се наводи да је у Панчеву живело 14.523 „сталних“ становника различитог порекла:

- овдашњих мушких 6443,
- овдашњих женских 6965,
- страних мушких из околине 867,
 - из других земаља у монархији 1011,
 - из страних држава 122,
- страних женских из околине 666,
 - из других земаља у монархији 681,
 - из страних држава 43,

као и различите вероисповести:

- 9678 православних,
- 42 Јермена православна,

¹³ Исто, 64.

- 5528 католика,
- 11 грчких католика,
- 1212 лутерана,
- 220 реформираних,
- 4 унитарца,
- 193 израилћана.¹⁴

И у централном месту Баната, односно Торонталске жупаније, Великом Бечкерекy (Groß-Betschkerek, Nagy Becskerek), попис становништва са краја 18. столећа указује на сличну мултиетничку слику, с обзиром на чињеницу да су у граду живели Срби, Мађари, Немци, Словаци, Јевреји и други, те да је тада у овом граду било:

- 10.542 православна верника,
- око 5000 католика,
- око 800 припадника евангелистичке цркве,
- готово 450 Јевреја.

Појединачне етничке групе несумњиво су дефинисале сопствени национални, политички и културни простор пре свега удруживањем у културно-уметничка друштва, потом јавним гласилима, као и педагошким установама. Сваки од ових имагинарно омеђених простора био је јасно одређен језиком. Поред административног латинског (службени документи у магистратима), односно званичног немачког језика, у бројним градовима културни живот индивидуалних етничких заједница одвијао се на националном језику као кључном означитељу читаве националне културе. „У мултиетничким и мултијезичким друштвима суоченим са задатком изградње државе у вишенационалном окружењу, начин на који су разлике између друштвених заједница, као што је језик, интерпретиране или конструисане, постају веома важне за процес који је у току и његове консеквенце за државу и становништво. Међусобни однос између улоге додељене језику и идентитету... добија посебан значај у историјском и политичком, антрополошком или социолошком смислу. Проблем језика и његовог односа према националности и идентитету присутан је у свим сферама живота, али је посебно релевантан у образовном контексту“.¹⁵ У мултиетничким срединама у којима су живели Срби била је очигледна управо оваква слика, утолико пре што је у програмима бидермајерских институција попут певачких друштава била веома наглашена улога просвећивања и образовања српског народа. Просветитељске идеје биле су присутне у дефинисању циљева и правила рада свих националних институција, пре свега певачких друштава и читаоница. Услед тога, наведени став о значају националног јези-

¹⁴ Према: Панчевац, недељни лист за просветне и материјалне интересе, 3. мај 1870, год. II, бр. 38.

¹⁵ Nadežda Kinsky, "Language and education in the multiethnic context. Group conflict and nation building", *Kakanien revisited*, 2005/3, 1.

ка и посебној повезаности с образовањем био је заступљен у бројним манифестима српских институција, посебно омладинских. Један од таквих примера јесте јавно писмо које је српска омладина упутила мађарској омладини, публикувано у два мађарска листа, а потом у преводу и у панчевачком недељнику *Панчевац*, у знак протеста због мађаризације:

„Браћо Мађари!

(...) Навикнути смо већ, да у једном и то повећем делу мађарске журналистике често наилазимо на опадања нашег народа, што у овим земљама живи, и да му се подмећу разне према овој заједничкој домовини непријатељске тежње. У последње време ти нападаји све више учесташе. (...)

... народ види да му у овим земљама опстанак и развитак народности његове није осигуран и ујамчен законима државним, већ на против својим очима гледа како му се за народност његову неће ништа да знаде и све се већма притискује. (...) Кад Срби хоће да подигну само једно једино своје позориште, где би им на свима другим странама скупена народност прибежишта нашла, онда се од мађарске владе стављају свакојаке препреке на пут, само да не могу доћи до тога свог скоро јединог завода, у коме ће језик и народност своју развијати и унапређивати моћи. Кад у једној вароши, где су Срби у апсолутној већини над свима осталим суграђанима других народности и где је средиште нашег књижевног и просветног делања, само се мало живљи покрет и рад на просветном пољу покаже, онда се одмах ту назире неки политички, против државе управљени непријатељски покрети, те се шаљу комесари...“¹⁶

У Панчеву су постојале различите врсте школа (основне, грађанске мушке и женске, гимназија, шегртска школа, женска радничка школа, вечерња школа трговачке омладине). Према каснијим подацима, из 1920–1921. године, основних школа је било седам; настава се у њима одржавала на српском (четири школе), немачком (две) и мађарском језику (једна школа) и трајале су различит број година (српске четири разреда, немачке пет и мађарске шест). Ученици мађарских и немачких школа учили су (у то време државни) српски, односно српскохрватски језик од трећег разреда основне школе. Највећи број учитеља био је српске националности, као и највећи број ђака (1018 српских, 990 немачких, мађарских 225, јеврејских 86, румунских 26, словачких 21). Користили су се уибеници штампани и Београду или у војвођанским местима. Слично томе, у Великом Бечкереку је у другој половини деветнаестог столећа основано осам школа, од којих су три биле српске, две немачке и по једна словачка, мађарска и јеврејска,¹⁷ а поједине су организоване при црквама.

Значајно је да су у Панчеву постојале три српске читаонице, културно-политичке институције попут певачких друштава:¹⁸ Српска читаоница

¹⁶ *Панчевац*, недељни лист за просветне и материјалне интересе, 4. јануар 1870, год. II, бр. 2.

¹⁷ Милан Туторов, *Банатска рапсодија: Историја Зрењанина и Баната*, Нови Сад, Аурора, 2001, 406–407.

¹⁸ „Оно што смо рекли о значају српских читаоница у Панчеву важи и за Певачка Друштва панчевска. Она су била средишта за неговање и ширење Српске националне Мисли и народног

(1895), Ратарска читаоница (1892), Занатлијска читаоница (1919). Поред тога, постојала је и Немачка читаоница, *Deutscher Leseverein*, основана 1903. године. Протест сличан већ наведеном, такође у вези с језичким питањима, исказан је у Панчеву и поводом намере немачких учитеља да у реалној школи организују *Grenziehrertag* (Дан границе), укључивши и српске представнике у организацију ове манифестације. Међутим, један од изабраних представника, Константин Пејичић, представник Панчевачког српског црквеног певачког друштва, указао је на незадовољство Срба због стрепње да постоји претња да се немачки језик уведе као званичан језик у школама уместо српског, „што се не само са честољубљем нашим не слаже, него и развитуку нашег језика не годи. Овде на немачкој реалци има немачких учитеља који већ од толико година српску младеж... у наукама обучавају и који већ од више година у Панчеву усред Србаља живе, а не знају српског језика”.¹⁹

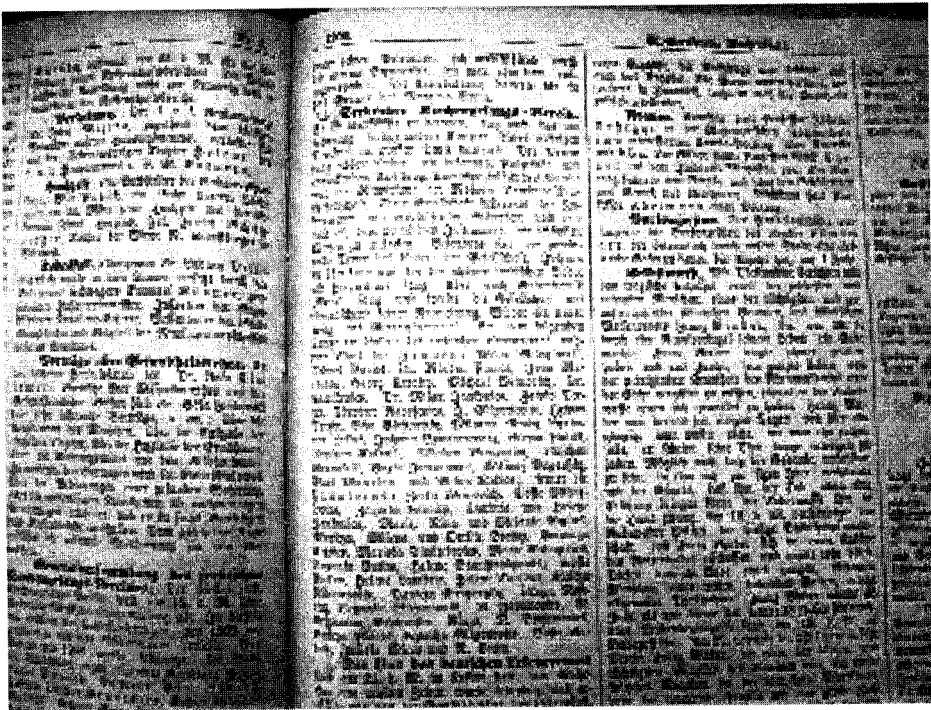
Језик се неговао и у локалним листовима и било је уобичајено да у мултиетничким градовима постоји више националних часописа, који су репрезентовали појединачне етничке групе. Тако је у Великом Бечкереку прво основан немачки лист *Groß-Becskereker Wochenblatt* (1851), потом мађарски *Torontál* (1872), као и српски *Глас* (1887), док су у Панчеву постојали *Pancsovaer Wochenblatt* (1868), *Панчевац* (1869), *Neues Pancsovaer Wochenblatt* (1870), *Banater Post* (1872). Ови листови нису били значајни искључиво из аспекта неговања националних језика, већ су били и драгоцени, понекад једини извор података о културним и уметничким догађајима. Тако су посебно у бечкеречком недељнику *Wochenblatt* пажљиво праћени концерти како немачких, тако и српских и мађарских певачких друштава, позоришних дружина и истакнутих солиста, међу којима је био Драгомир Кранчевић, виолиниста европске репутације.²⁰ Штавише, чини се да су у немачком листу многи подаци о српском певачком друштву доступнији него у српској периодици, на пример, карактеристична беседа мешовитог програма, окарактерисана као музички „концерт у великом стилу“, уз учешће тамбурашког оркестра, у којем се чак наводе имена појединачних учесника и учесница, као и вест о концерту истог друштва, у којој се помињу све тачке програма. Овакво исцрпно навођење програма свакако је изузетно драгоцено за истраживања посвећена раду и репертоару певачких друштава.

Међу панчевачким певачким друштвима свакако је најзначајније и најактивније било Панчевачко српско црквено певачко друштво, а радила су

отпора“. Према: Никола Милутиновић, *Наше вароши. Панчево* (репринт), Панчево, Историјски архив, Књижара Прота Васа, 2004, 85–86.

¹⁹ *Панчевац*, недељни лист за просветне и материјалне интересе, 15. август 1871, год. III, бр. 66.

²⁰ Драгомир Кранчевић (у изворима се помиње и као Крањчевић) свој први концерт одржао је у Панчеву 1861. године, а касније је био концертмајстор оркестра Краљевске опере у Будимпешти, у време када је њиме дириговао Густав Малер (G. Mahler). Како је био њак познатог виолинисте Јозефа Хелмесбергера (Joseph Helmesberger) из Беча, његове концерте је пратила и бечка периодика. И други чланови породице Кранчевић дали су свој допринос музичком животу Панчева, као Софија Кранчевић, наставница музике, и Петар Кранчевић, композитор.

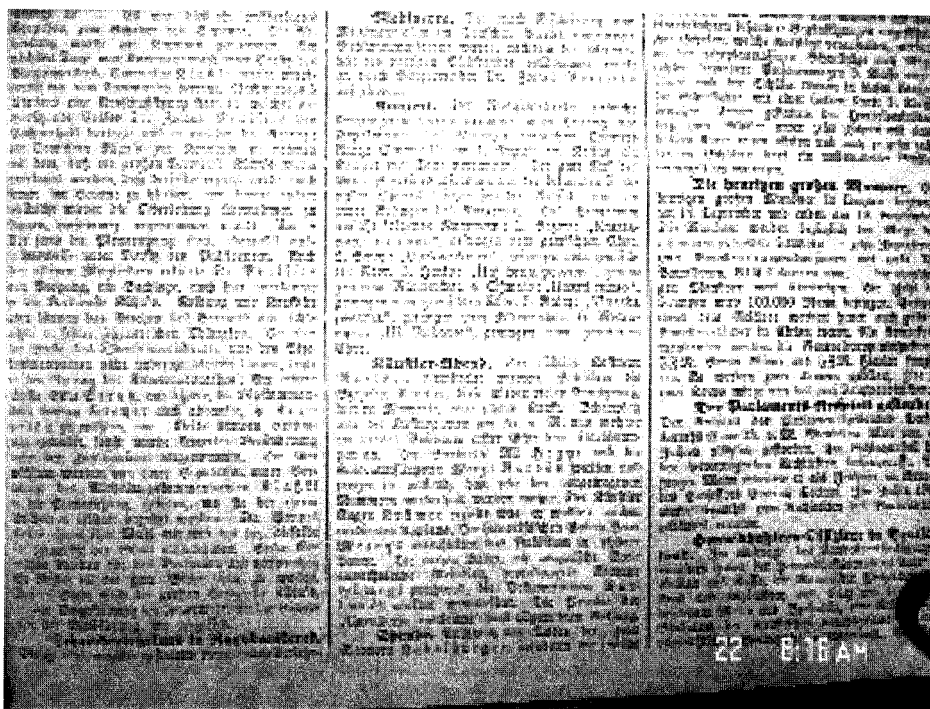

*Groß-Becskereker Wochenblatt, 2. januar 1906.
приказ концерта Српског црквеног певачког друштва*

још два српска друштва (Венац и Занатлијско певачко друштво), као и три немачка певачка друштва: Deutscher Männergesangverein (Немачко мушко певачко друштво, 1863), Deutscher Gewerbesangverein (Немачко занатлијско певачко друштво, 1886) и Evangelischer Kirchengesangverein (Евангелистичко црквено певачко друштво, 1883). У Великом Бечкереку је било (бар повремено) активно 14 српских, немачких и мађарских певачких друштава, од којих је најстарије било Српско певачко друштво, које је започело рад још током 1840-их година. Groß-Becskereker Männergesangs-Verein (1879) и мађарско певачко друштво *Dalarda* (1882) била су такође значајна и у њих су се поред већине чланова немачке или мађарске националности, могли учланити и други певачи католичке вероисповести, те су ова певачка друштва заправо била немачко-мађарска. Упркос појединачним покушајима – у правилима Српског занатског певачког друштва, на пример, писало је да чланови могу бити занатлије без обзира на њихову религију или националност – у српским певачким друштвима није постојала таква толеранција: у српском листу *Глас* изражено је неслагање с поменутиим чланом правилника јер то онда више не би било српско друштво, те се сумња да би се било који „пристојан занатлија“ уопште укључио у такво друштво.

Певачка друштва су била политичке, друштвене, образовне, културне институције за окупљање српских грађана. Из тог разлога често су официјелно оснивана при православним црквама (отуда и дозвола за окупљање, на које се није благонаклоно гледало на просторима Хабзбуршке монархије), с обзиром на чињеницу да је неопходан услов за званичан рад једног певачког друштва била административна процедура, која је подразумевала дефинисана штампа и одобрена правила о раду, циљ друштва и назнаке свих планираних активности.²¹ Поред тога, певачка друштва су имала сопствено знамење попут заставе, печата и химне.

Било је уобичајено да у већим (градским) насељима делује истовремено неколико певачких друштава. При томе су друштва могла бити различити

*Groß-Becskereker Wochenblatt, 1. август 1908.
вест о концерту Српског црквеног певачког друштва*

²¹ У противном, певачком друштву рад не би био официјелно одобрен. Упркос томе, многа певачка друштва су била активна, мада је незаконито окупљање и одржавање беседа могло да изазове извесне полицијске санкције. Да рад без дозволе није био непознат сведочи, на пример, податак да је Српска црквена певачка задруга из Земунa, основана „око 1855, тачних података о томе нема“, а рад је званично потврђен 15. септембра 1866. године. Види: Приступница Српске црквене певачке задруге из Земунa Савезу српских певачких друштава, 11. април 1911, Фонд 42, Историјски архив Сомбора, 42. 33.

тог социјалног састава: Грађанско певачко друштво *Стражилово*, Ратарско певачко друштво, Омладинско друштво, уз једно хрватско, деловала су у Сремској Митровици. У другима, међутим, поред српских певачких друштава, била су активна и друштва других националности, што је давало културну слику места у Хабзбуршкој монархији или Отоманској империји у којима је становништво било различитих националности, у Великом Бечкереку су деловала српска, мађарска и немачка друштва. Свако од њих је заступало сопствену националну идеологију, те је у таквим околностима културно-политичка мисија певачких друштава била најочигледнија.

Таква мисија била је отелотворена у концепцији репертоара тих друштава. Разумљиво, певачка друштва су неговала такозвани интернационални фонд хорских песама, попут наведеног програма друштва *Зора*, што је било више карактеристично за певачка друштва у Хабзбуршкој монархији, односно у мултиетничким срединама, него српска певачка друштва из саме Србије, а подразумевало се за немачка друштва, делимично и мађарска. Поред тога, национални репертоари били су заступљени како укључивањем обрада фолклорних напева у програм, тако и неговањем уметничке хорске музике националних музичких стваралаца. У овом контексту „национални“ ствараоци – посебно у градовима мултиетничког састава – подразумевали су музичаре који су компоновали хорска остварења на стихове на националном језику. С обзиром на чињеницу да су чешки музичари на територији Хабзбуршке монархије радили и као хоровађе српских певачких друштава, дакле, обављали дужности диригента и композитора са знањем српског језика, а унутар српских граница и уз обавезно прихватање православне вере, они се такође убрајају у ауторе националног хорског репертоара. У посебним, ретким приликама, обележеним пре свега одређеним политичким околностима, била је могућа ближа сарадња између певачких друштава различитих националности, али је и тада репертоар сваког појединачног асамбла остајао омеђен националним оквирима. Међутим, било је изузетака чак и од овог правила. Тако је мени једини познати случај у великобечкеречкој пракси извођење композиције *Језерце Мите Топаловића*, дугогодишњег диригента Панчевачког српског црквеног певачког друштва, на концерту једног немачко-мађарског хора *Groß-Becskereker bürgerlicher Gesangverein* (Великобечкеречко грађанско певачко друштво) 1900. године.

Дакле, комуникацијске мреже које су обележавале рад певачких друштава несумњиво јесу биле означене општим, мултиетничким контекстом, али су одражавале и појединачне политичке (либералне), патриотске, социјалне (грађанске), националне културне идеје. На тај начин су велике историјске миграције, као што је било масовно насељавање српског становништва на територије Аустријског царства и Угарске, конституисале један од оних „митова о пореклу“ одређеног народа²² који су обележили и изградњу

²² Види детаљније о проблему имиграције у: Gérard Noiriel, "Immigration: amnesia and memory", *French historical studies*, Autumn 1995/2, 368.

српске нације и државе. У том процесу веома значајну улогу имала су српска певачка друштва.

SUMMARY

After the extensive migrations of Serbian people, since the end of the 17th century, majority of Serbian citizens lived outside the country. They settled territories of the Habsburg Monarchy, northern the rivers Sava and Danube. Their separation resulted in specific strategies for the unification of Serbian people, for establishing national state, national cultural and artistic life, that is, the national identity itself. The strategies were based, before all, on Serbian citizens' gatherings and foundation of the national institutions. The political and cultural-artistic institutions, such as Ujedinjena omladina srpska (United Serbian Youth), choral societies, and reading-rooms, had a very significant role in that process. This paper considers the work of those institutions through the case studies about the choral societies which activities took place in the Habsburg Monarchy multi-ethnic environments, in towns in Banat, Pančevo and Veliki Bečkerek. The oldest known Serbian choral society was established exactly in Pančevo (Pančevačko srpsko crkveno pevačko društvo/Serbian church choral society in Pančevo, 1838). In these towns, different national communities formed their own cultural space respectively: they founded their church, schools, periodicals, reading-rooms, as well as choral societies, fostering national ideology in their national languages. For instance, one of the main source on entire cultural-artistic life in Veliki Bečkerek, including the work of the Serbian schoral society, was German weekly journal *Groß-Becskereker Wochenblatt*. Thus, artistic work of Serbian choral societies in the multi-ethnic towns of Habsburg Monarchy was, actually, of secondary importance comparing with their cultural and political activities. The repertory of different national communities' choral societies were also reflected national ideology, so that, it was based on the arrangements of folk melodies of a given nation, or the part-songs of national composers.